

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗМІСТ І НАПРЯМИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ПРАВОРОЗУМІННЯ

Олеся Стащенко,

здобувачка кафедри загальноюридичних та кримінально-правових дисциплін
Київського університету туризму, економіки і права

У статті розглянуті теоретичні засади праворозуміння соціально-політичних, психологічних, аксіологічних і логічних факторів правового мислення.

Ключові слова: соціологічне праворозуміння, юридичне праворозуміння, тлумачення права, сутність права.

Становлення та розвиток соціологічних напрямів у праві – нова наукова галузь у суспільствознавстві України. Вона розглядає правову систему у зв'язку з життям, соціальною практикою. Всебічний аналіз соціально-правових проблем необхідний для розкриття актуальних завдань і перспектив розвитку правової системи, її ролі в удосконаленні наукових підходів до здійснення правової реформи, забезпечення верховенства закону в усіх сферах життя суспільства, посилення механізму підтримання правопорядку на засадах народоладдя.

За загальним визначенням праворозуміння – це усвідомлення правової дійсності через призму правових теорій, доктрин, концепцій. Воно є формою пізнання сутності та ролі права у регулюванні суспільних відносин. Праворозуміння засноване на науковому обґрунтуванні правових явищ, належній правовій культурі та правосвідомості громадян. Формуванню праворозуміння сприяють також різні види тлумачення права. Праворозумінню як складному явищу властиві такі підходи до пізнання права: нормативний, генетичний, системний, соціологічний, психологічний тощо. Провідне місце серед них займає гуманістичне розуміння права як соціальної цінності й одного з найважливіших надбань цивілізації.

Праворозуміння передбачає усвідомлення не тільки фактичних прав дійсності, а й правових моделей майбутнього. Прогностична спрямованість праворозуміння є основою реформування правової системи суспільства [1, с. 48].

Метою цієї статті є аналіз теоретичних засад праворозуміння у динаміці соціально-політичних, психологічних, аксіологічних, логічних та інших чинників правового мислення, що дозволяє створити цілісну картину функціонування права як пізнання.

У дореволюційний період соціолого-юридичним аспектам пізнання права присвячувалися праці таких відомих вітчизняних учених і російських юристів того часу, як Ж. Гурвич, М. Духовський, Б. Кістяковський, М. Ковалевський, М. Коркунов, П. Новгородцев та ін.

У радянський період, насамперед у 70–80 роки минулого століття, соціолого-юридичному підходу до вивчення правових явищ приділялася значна увага у працях таких відомих теоретиків права, як С. Боботов, Г. Злобін, В. Казимирчук, Д. Керимов, В. Козлов, В. Марчук, Л. Явич та ін.

Сучасне уявлення соціологічного праворозуміння формується з ідей, висновків і міркувань прийдешнього покоління вчених – В. Бачіна, В. Глазиріна, Ю. Гревцова, В. Касьянова, В. Лапаєвої, В. Сирих та ін. Помітну роль у розвитку вітчизняного соціологічного праворозуміння в цьому плані відіграють теоретичні праці П. Біленчука, К. Жоля, А. Козловського, М. Козюбри, Ю. Шемшученка, Г. Юхновця, С. Яковенка та ін., які можна вважати спробою визначити деякі методологічні орієнтири розвитку цього інституту.

Розуміння сутності права або *праворозуміння*, є початковою, вихідною категорією юриспруденції. В межах розуміння сутності права перебуває пік проблемності юридичної науки, її проблемна напруженість [2, с. 73]. Тому засобом забезпечення розвитку юридичної науки, передусім, є вирішення проблеми праворозуміння.

Наукова проблема є системою питань, що групуються навколо основного питання, яке виражає зміст проблеми. У проблемі праворозуміння це питання «*що таке право?*». Результат його з'ясування і відображає праворозуміння. Виходячи з цього, праворозуміння можна визначити як наукову категорію, що відображає результат процесу пізнання сутності права. *Сутністю права* є внутрішня цілісність усіх його багатоманітних якостей (властивостей); *пізнання права* – оволодіння ними, їх розкриття.

Праворозуміння відображає результат процесу дослідження, осмислення й оцінки витоків права, форм його буття, цінності, призначення та ролі у житті окремої людини, суспільства, держави. У праворозумінні узагальнюється набуте знання про право, втілюються світоглядна, моральна, релігійна, соціально-політична й інші позиції його суб'єктів. Праворозуміння – категорія динамічна, яка постійно розвивається.

Формуючи ставлення до права, праворозуміння зумовлює значення всіх інших юридич-

них категорій. Саме залежно від розуміння сутності права, що є свого роду *panctum saliens* у правознавстві, сприймаються та тлумачаться норми права, правотворчість, правовий статус особи і громадянина, держави, система права та система законодавства, форми реалізації норм права, правомірна поведінка, правопорушення й юридична відповідальність, законність і правопорядок, правова культура – механізм правового регулювання та правова система суспільства взагалі.

З розвитком правових систем утворилися такі протилежні типи праворозуміння, як *юридичний* (лат. «*jus*» – право) і *легістський* (лат. «*lex*» – закон). Згідно із легістським типом праворозуміння правом є сукупність законодавчо закріплених норм, тобто владних приписів держави. Відповідно до юридичного типу праворозуміння правом є складне соціальне явище (особливий соціальний регулятор), що має власну об'єктивну природу (сутність), яка не залежить від волі чи свавілля законотворчої (державної) влади. Таким чином, юридичний тип праворозуміння базується на розмежуванні права та закону, а легістський – на отождненні. В цьому і полягає їх принципова відмінність. По суті, саме для юридичного типу праворозуміння питання «що таке право?» є справжньою проблемою. Для легістського типу праворозуміння (легізму) такої проблеми не існує, адже право для нього – це офіційно встановлені, законодавчо закріплені правила поведінки.

Одним із поширених у сучасній юридичній науці є *соціологічний* підхід до розмежування права та закону. Згідно з таким підходом, сутність права полягає не в сумі законів, встановлених державою, а в більш глибоких пластах соціальної дійсності. Право (і генетично, і функціонально, і з точки зору розвитку) – це певна система суспільних відносин, природа яких має правовий характер, що об'єктивно запрограмовані як правові [3, с. 8]. Їх існування не залежить від законодавчого закріплення. Право є феноменом, що утворюється у процесі людського спілкування та діяльності. Таке визначення права не принижує ролі чинного законодавства, а лише вказує на те, що сукупність законів є одним із проявів права, а не тотожне йому поняття. Крім того, між правом та існуючим законодавством можуть виникати протиріччя – коли норми останнього не відповідають принципам (чи самій ідеї) першого. Справжнє життя права, відповідно до такого підходу, – в його динаміці, дії, реалізації, практичному втіленні в життя суспільства, а не у статично-нормативному стані. Тому зрозуміти сутність права лише через його статичні догми, зовнішню форму виразу неможливо. Іншими словами, якщо право корениться у самому суспільному житті, а не у його формальному відображенні, то закони лише тоді є правовими, коли адекватно відображають динаміку об'єктивного суспільного розвитку. Отже, зміст права та закону полягає у тому, що закон, який приймається державною владою,

повинен бути точним і в науковому відношенні бездоганим формулюванням права, що об'єктивно виникло, фактично існує та розвивається у суспільстві [4, с. 6]. Це означає, що законодавець повинен бачити право у самій дійсності, ретельно та всебічно вивчати суспільні відносини, що потребують законодавчої регламентації, створювати правові закони.

Як і соціологічний підхід, усі інші підходи до розмежування права та закону акцентують увагу на тому, що закон повинен бути правовим, інакше він є недієвим, «паперовим» або, взагалі, свавільним. Закон може бути інструментом реалізації права, а може суперечити йому, бути формою офіційно-владного визнання як права, так і неправих вимог, заборон, знряддям обмеження чи придушення свободи людини. Тільки як форма виразу права закон є правовим явищем. Саме за такого закону принцип справедливої та рівної міри свободи отримує державно-владне, загальнообов'язкове визнання, відповідний захист – законну силу. Отже, *правовий закон* – це офіційна форма визнання, нормативної конкретизації та захисту права.

Згідно з широким праворозумінням необхідність зв'язку права та закону пов'язана з необхідністю зв'язку права і держави. Якщо закон має цінність лише як правове явище, то держава володіє цінністю тільки як правовий інститут – інститут, що покликаний втілювати право у закон (тим самим створюючи правовий закон), забороняючи поводитися з людьми як із «гвинтиками» соціально-політичного механізму, як із безмовними об'єктами адміністративного керування. Держава не вигадує право, вона покликана закріпити уявлення про справедливість, що склалась у суспільстві [5, с. 33].

Від розуміння права залежить визначення характеру, цілей і меж функціонування держави [6, с. 58–68], тобто праворозуміння впливає на розуміння сутності та призначення держави. Широке праворозуміння пов'язане з правовим розумінням держави, держави, що здійснює позитивацію (закріплення) наддержавного права в офіційних нормативних актах і тим самим забезпечує захист суб'єктивних прав кожної людини. Лібертарне праворозуміння формує лібертарне розуміння держави, держави, що є захисником свободи індивіда. Іншими словами, багатаспектне праворозуміння є джерелом розуміння правової держави.

На думку А. Козловського, переважно більшість концепцій права з точки зору інтерпретації ними динамічної структури «право-суспільство» можна розділити на такі основні типи [7, с. 137–138]:

концепції, згідно з якими основною детермінантою правового розвитку є соціальні фактори. Це всі соціологічно-правові концепції, від суто редуціоністських до сучасних структурно-функціональних її різновидів. Сутність її полягає у тому, що очевидний факт прагматистського використання права як знаряддя соціальної самоорганізації вважається незаперечною демон-

страцією його соціального походження та соціальної сутності. Поза потребами соціуму немає і права як механізму їх реалізації. Право – функція соціуму, цим його природа вичерпується;

концепція, згідно з якою право є самодостатнім природним феноменом, а тому підкоряється власним закономірностям розвитку. Звідси випливає, що коли суспільство бажає зберегти свою цілісність і оптимальний характер розвитку, то воно повинно відповідати цим онтологічним законам права або, принаймні, враховувати їх. Крім того, у процесі використання суспільством права як інструменту соціальної організації воно постійно вдосконалювалося й ускладнювалося. Тому як духовний, культурний і теоретичний феномен уже давно досягло такого рівня, що його розвиток визначається передусім внутрішніми закономірностями, незалежними від будь-яких соціальних потрясінь. Усі бачення даного типу належать, звичайно, до природно-правових концепцій права. Їх розмаїття пояснюється тим, що саме природа права розуміється по-різному – як психологічна, теологічна, екзистенційна [8, с. 5–34]. Але спільним для них є те, що функціонування та розвиток права тут реалізується, власне, як його саморозвиток, а не як функція якихось зовнішніх факторів;

концепції, згідно з якими і право, і суспільство є самостійними феноменами, але їх розвиток можливий лише за умови постійної взаємодії права із суспільством. Як право неможливе без суспільства, так і суспільство неможливе без права. Разом із тим вони остаточно не визначають одне одного і мають свої власні онтології, субстанціонально не перетинаються. Концепції даного типу є проміжними між означеними вище, оскільки своєрідно унікають притаманних їм крайнощів редукціонізму та догматизму [9, с. 680–683; 10, с. 3–13; 11, с. 21–27].

Історичний розвиток суспільства неминує впливає на характер і форми правової практики, правового пізнання. Як зазначає М. Козюбра, із розвитком соціального знання ступінь правильності мотивації правових вимог зростає. Право більш високого історичного типу (якщо йдеться про нього в цілому), безумовно, має більше достовірне значення, втілюване в «поясненні» своїх вимог, ніж право, що віджило. У той самий час було б неправильно вважати, що пізнавальний момент у праві безпосередньо залежить від розвитку соціального знання [12, с. 90].

Будь-яка держава пов'язана з правом у міру його цивілізованості. Для держави й її законів (у широкому праворозумінні) право є одночасно цінністю та метою. Це означає, що держава й її закони повинні бути орієнтовані на реаліза-

цію та захист прав, оскільки їх значимість залежить від того, наскільки вони причетні до права, наскільки вони є цінними у правовому значенні, наскільки вони є правовими [13].

Тривалий час вітчизняна юриспруденція спиралася на легістський тип праворозуміння. Більше того, в історії розвитку юридичної науки були періоди домінування крайньої, навіть спотвореної, форми легізму, наслідками якого стала свавільна, насильницька юридична практика.

Висновки

Сучасному суспільству необхідна остаточна переорієнтація праворозуміння від тлумачення права як сукупності приписів держави до вивчення сутності права як складного багатоаспектного явища. Це свідчить про можливість і доцільність побудови сучасної доктрини праворозуміння на основі поєднання переваг і достоїнств традиційних типів праворозуміння. Такий підхід є гарантом можливості вирішення проблеми праворозуміння неупереджено та повноцінно, а не з псевдонаукових (заїдеологізованих) позицій.

Література

1. *Юридична енциклопедія*: У 6 т. / За ред. Ю. С. Шемшученка. – К., 2003. – Т. 5. – 735 с.
2. *Сурилов О. В.* Основи загальної теорії держави і права. – О., 1995. – 126 с.
3. *Керимов Д. А.* Культура і техніка законодавства. – М., 1991. – 160 с.
4. *Керимов Д. А.* Законодательная техника. – М., 1998. – 127 с.
5. *Лившиц Р. З.* Современная теория права. – М., 1992. – 93 с.
6. *Заєць А. П.* Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. – К., 1999. – 248 с.
7. *Козловський А. А.* Право як пізнання: вступ до гносеології права. – Чернівці, 1999. – 295 с.
8. *Новгородцев П. И.* Психологическая теория права и философия естественного права // Юридический вестник. – 1913. – Кн. 3. – С. 5–34.
9. *Кистяковский Б. А.* Социальные науки и право: Очерки по методологии социальных наук и общей теории права. – М., 1916.
10. *Кудрявцев В. Н., Васильев А. Н.* Право: развитие общего понятия // Советское государство и право. – 1985. – № 7. – С. 3–13.
11. *Козлов В. А.* Правопонимание и общая теория права // Правоведение. – 1987. – № 6. – С. 21–27.
12. *Козюбра Н. И.* Социалистическое право и общественное сознание. – К., 1979.
13. *Алаіс С. І.* Проблема праворозуміння в основних школах права: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2003. – 19 с.

The article analyses some theoretical foundations of understanding of law in the dynamics of social, political, psychological, axiological and logical factors of legal thinking that are necessary to create the entire image of law as cognition process.

В статтє аналізуються теоретическіє основи правопонимання в динаміці соціально-політических, психологіческих, аксіологіческих, логіческих факторів правового мьшлення, которє необхідні для создания целостной картины функционирования права как познания.

